

An Evaluation of the Variations in Recitations (Qira'at) Attributed to the Ahl al-Bayt (A.S.) in Surah At-Tawbah *

Fatemeh Zakir ^۱ and Davod Saemi ^۲

Abstract

The differences in Quranic Recitations (Qira'at) are a crucial topic in the field of Quranic sciences that has garnered the attention of scholars and exegetes for a long time. Various opinions have been presented regarding their types and the selection of the correct Recitations (Qira'at). In this context, the examination of recitations (Qira'at) attributed to the Ahl al-Bayt (peace be upon them) is an important and necessary subject within the domain of research in the field of Quranic Recitations (Qira'at). This research aims to provide a report on the differences in recitations (Qira'at) attributed to the Ahl al-Bayt (peace be upon them) in Surah At-Tawbah and answer the questions regarding how the recitations (Qira'at) of the Ahl al-Bayt (peace be upon them) differ from those of other reciters, the credibility of the narrations, and the frequency of these narrations in this surah. In Surah At-Tawbah, a total of seventeen narrations about differences in recitations (Qira'at) attributed to the infallibles (peace be upon them) were found, of which one has a reliable chain of narration, while the rest lack authentic chains. The narrations that report variations in recitations (Qira'at) due to the lack of a chain of narration or the occasional textual instability are not suitable for scholarly reliance, and thus, their authenticity cannot be established. Therefore, it cannot be ascertained that these recitations (Qira'at) are indeed attributed to the Ahl al-Bayt (peace be upon them).

Keywords: Exegetical Narrations, Quranic Recitations (Qira'at), Differences in Recitations (Qira'at), Ahl al-Bayt (A.S.), Surah At-Tawbah.

*, **Date of receiving:** ۲۳ March ۲۰۲۲, **Date of approval:** ۲۴ July ۲۰۲۲.

^۱. Ph.D. Candidate at the University of Sciences and Knowledge of the Quran, Qom, Iran; (Corresponding Author); (f.zaker۲۰۱۵@gmail.com).

^۲. Faculty Member at the University of Sciences and Knowledge of the Quran, Qom, Iran; (da.saemi@quran.ac.ir).

واکاوی روایات اختلاف قرائات منسوب به اهل بیت (ع) در سورة توبه *

فاطمه ذاکر^۱ و داود صائمی^۲

چکیده

اختلاف قرائات یکی از مباحث مهم علوم قرآن است که از دیرباز مورد توجه دانشمندان این علم و مفسران بوده است و نظرات مختلفی در مورد انواع آن و انتخاب قرائت صحیح ارائه شده که در این میان بررسی قرائات منسوب به اهل بیت علیهم السلام از مباحث مهم و ضروری در فرهنگ پژوهش‌های صورت گرفته در علم قرائت است. محقق در این پژوهش در صدد است گزارشی از اختلاف قرائاتی که در سورة توبه از اهل بیت علیهم السلام نقل شده را بیاورد و به این پرسش پاسخ دهد که قرائات اهل بیت علیهم السلام چه تفاوتی با دیگر قاریان داشته و سند این روایات از چه میزان اعتباری برخوردار بوده و در این سوره فراوانی روایات معصومان علیهم السلام چه مقدار است؟ در این سوره، جمعاً هفده روایت در اختلاف قرائات منسوب به معصومان علیهم السلام در تفاسیر یافت شد که یک مورد آن دارای سند و بقیه سند صحیح ندارند. گزارش‌های روایی دال اختلاف قرائت به جهت فقدان سند و گاه اضطراب متنی دچار ضعف هستند و نمی‌توان احتجاج شرعی بر صحت آن اقامه کرد. بنابراین به این قرائات به عنوان قرائت اهل بیت علیهم السلام نمی‌توان اطمینان کرد..

واژگان کلیدی: روایات تفسیری، قرائات، اختلاف قرائات، اهل بیت علیهم السلام، سورة توبه علیهم السلام.

*. تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۱/۱۷ و تاریخ تأیید: ۱۴۰۱/۰۵/۰۲.

۱. سطح چهار حوزه علمیه کوثر، تهران، ایران؛ «نویسنده مسئول»: (f.zaker2015@gmail.com).

۲. عضو هیأت علمی دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، قم، ایران؛ (da.saemi@quran.ac.ir).

مقدمه

در کتب مختلف علوم قرآنی و تفاسیر به هنگام شمردن اختلاف قرائت‌ها و بیان قرائات با قرائت‌های رایج، گاهی نام یکی از اهل بیت علیهم‌السلام به عنوان قاری یک قرائت مطرح شده و این مسئله بابتی را در حوزه مطالعات مربوط به علم قرائت قرآن می‌گشاید (بیگدلی و نوری، ۱۳۹۳: ۸۳/۲). گاهی اوقات از ایشان قرائت متفاوت از قرائت رایج شنیده شده که در کتب مختلف ثبت است و از آنجاکه در عرصه «بررسی سندی روایات تفسیری منسوب به اهل بیت علیهم‌السلام در سورة توبه» پژوهشی انجام نشده، در این پژوهش تلاش شده تا به این مسئله پرداخته شود.

سورة توبه یا برائت نهمین سورة و از سورة‌های مدنی قرآن است. این سورة را به این دلیل توبه نامیده‌اند که آیات بسیاری از آن درباره توبه سخن می‌گوید و واژه برائت (بیزاری) از آیه اول آن گرفته شده است. سورة توبه بدون «بسم الله الرحمن الرحيم» آغاز می‌شود و به مسلمانان دستور می‌دهد با مشرکان قطع ارتباط کنند و به پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم دستور می‌دهد برای مشرکان طلب آمرزش نکند. در این سورة همچنین درباره جهاد با کفار و مشرکان و مسئله زکات سخن گفته شده است. در روایات آمده پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم ابلاغ این سورة به مشرکان را ابتدا به ابوبکر سپرد و سپس از او ستاند و به امام علی علیه‌السلام واگذار کرد.

در این پژوهش اختلاف قرائات اهل بیت علیهم‌السلام با دیگر قاریان آمده است و به بررسی سندی این روایات پرداخته شده است. در ارتباط با تحلیل قرائات منسوب به ائمه علیهم‌السلام، مقالاتی نوشته شده است؛ به عنوان نمونه می‌توان به مقاله قرائات منسوب به اهل بیت علیهم‌السلام در مجمع البیان (۱۳۹۳ش) و مقاله «گونه‌شناسی قرائات منسوب به معصومان علیهم‌السلام» (۱۳۹۹ش) اشاره کرد؛ اما در این مقاله سعی بر آن است که به قرائات اهل بیت علیهم‌السلام به صورت موردی در سورة توبه پرداخته شود و تفاوت آن با دیگر قراء مطرح و به بررسی هر کدام از روایات پردازد.

الف. مفهوم‌شناسی

پیش از ورود به بحث اصلی برخی از مفاهیم پرکاربرد در این بخش معناشناسی می‌شود؛ این واژگان عبارت‌اند از:

۱. روایات تفسیری

مقصود از روایات تفسیری، روایاتی است که به شأنی از شؤون آیات قرآن کریم می‌پردازد؛ مانند: نزول یا قرائت آن یا بیان معانی ظاهری یا باطنی آیه و نیز تنزیل و یا تأویل آیات. بنابراین روایت تفسیری با وصف حدیث‌بودنش، شامل هر آن چیزی است که از گونه‌ای از خصوصیات و حالات

معصومان علیهم السلام، گفتارشان یا کردارشان و یا امضایشان حکایت کند و با قید تفسیری شامل احادیثی می‌گردد که ممکن است به تبیین معانی قرآن کریم مدد رسانند (احسانی‌فر لنگرودی، ۱۳۸۵: ۴۶۵). به‌طور دقیق‌تر به روایاتی گفته می‌شود که بخشی از آیه در آنها آمده باشد یا روایت، ناظر به آیه‌ای باشد که خود آیه، در حدیث نیست، اما به بیان مراد خداوند در آن آیه پرداخته یا زمینه فهم آن را فراهم آورده است (مهریزی، ۱۳۸۹: ۷).

۲. مفهوم‌شناسی قرائت

قرائت که جمع آن قرائات است از مصدر «قرء» به معنای جمع کردن و پیوستن است و قرائت یعنی ضمیمه کردن حروف و کلمات در کنار هم، هنگام ترتیل و خواندن و نام‌گذاری قرآن به قرآن، بدین لحاظ است که قرآن نتیجه و حاصل همه کتاب‌های آسمانی گذشته است (راغب، ۱۳۸۸، ۶۶۸) یا بدین لحاظ که جملات و آیات در کنار هم قرار گرفته و پیوسته شده‌اند یا به سبب آن است که این متن مورد قرائت امت اسلامی قرار می‌گیرد (همان، ۴۱۴).

علم قرائت، علمی است که چگونه خواندن کلمات قرآن به‌صورت اجماع یا اختلاف با نسبت‌دادن هر وجهی به ناقلش را بررسی می‌کند و موضوع علم قرائات، کلمات قرآن کریم از جهت احوال نطق به آن و کیفیت ادای آنها است (قاضی، ۱۴۲۶: ۵۱) و یا قرائت عبارت از طرق و روایات قرآنی است که با اسناد، به ثبوت رسیده تا عمل به آن لازم الاتباع باشد (ابن جزری، بی‌تا، ۴۱).

مقصود از قرائت معتبر نیز قرائتی است که سند و روایت به معنای نقل نوعی خاص از قرائت با استناد به قرائت رسول خدا رکن اصلی تعریف به شمار می‌آید؛ به همین دلیل قرائتی که سند و روایت ندارد اگرچه از لحاظ ادبی نیز وجه صحیح داشته باشد از دایره بحث خارج است (زمانی و همکاران، ۱۳۹۶: ۷۶-۵۵/۹).

۳. مفهوم اختلاف

اختلاف و مخالفه: هر کسی راه و روشی غیر از راه و روش دیگری در کار یا سخن برگزیند (راغب اصفهانی، ۱۳۷۴: ۶۳۰/۱) و اختلفَ: ضدُّ اتَّفَقَ (فیروز آبادی، ۱۴۱۵: ۱۸۶/۳).

ب. اختلاف قرائات منسوب به اهل بیت با توجه به ویژگی‌های لفظی

قرائات منقول از اهل بیت علیهم السلام به‌عنوان یک پدیده و مسأله باید مانند مسایل دیگر بررسی شود و تحلیل بر اساس گونه‌شناسی و دسته‌بندی، ما را در فهم و تحلیل بهتر کمک می‌کند که در اینجا اختلاف قرائات از منظر ویژگی‌های لفظی بررسی می‌شود.

۱. قرائت به تغییر در اعراب

﴿وَإِنْ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعْنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أَلِئِمَّةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يُتَّقُونَ﴾؛ اگر پس از بستن پیمان، سوگند خود شکستند و در دین شما طعن زدند، با پیشوایان کفر قتال کنید که ایشان را رسم سوگند نگه داشتن نیست، باشد که از کردار خود باز ایستند (توبه: ۱۲).

قرائت: جمهور: أَيْمَانٌ؛ ابن عامر: إِيْمَان (ابن خالویه، بی تا، ۱۷۴؛ فارسی، ۱۴۱۳: ۱۷۷/۴؛ دانی، ۱۹۳۰: ۹۶) و ابن عقده باسناده عن عریف بن الوضاح الجعفی عن جعفر بن محمد علیه السلام به کسر همزه (طبرسی، ۱۳۷۲: ۱۷/۵؛ قرشی، ۱۳۷۷: ۱۹۵/۴؛ فیض کاشانی، ۱۴۱۵: ۳۲۴/۲؛ عروسی حویزی، ۱۴۱۵: ۱۸۸/۲؛ شبر، ۱۴۰۷: ۵۶/۳).

قرائت با فتح همزه بر این که «أَيْمَان» جمع یمین و به معنای عهد می باشد و قرائت با کسر همزه بر این که «إِيْمَان» مصدر از آمن ایماناً می باشد (مبیدی، ۱۳۷۱: ۱۰۰/۴؛ ابن عاشور، بی تا، ۳۶/۱۰). «أَيْمَان» به معنای این است که این افراد پایبند سوگند و پیمان خود نیستند؛ چنانچه گویند: فلان کس عهد و پیمان ندارد؛ یعنی پایبند پیمان خود نیست و به آن وفا نمی کند. و «إِيْمَان» به معنای این است که پس از پیمان شکنی که کردند دیگر به آنها امان ندهید و احتمال دارد که معنای آیه این باشد که اگر آنها به کسی امان دهند به امان خود وفا نکنند.

و احتمال دیگر این باشد که اینان کافر شدند پس ایمان ندارند (طبرسی، ۱۳۷۲: ۱۷/۵؛ فخر رازی، ۱۴۲۰: ۵۲۵/۱۵؛ مجلسی، بی تا، ۲۷۱/۲۱).

از ابن عقده از عریف بن الوضاح الجعفی عن جعفر بن محمد علیه السلام نقل شده که امام صادق علیه السلام «إِيْمَان» قرائت کرده اند و بنابراین مراد این است که چنین اشخاصی حقیقتاً ایمان ندارند و اعتباری به اظهار ایمان آنها نیست (طبرسی، ۱۳۷۲: ۱۷/۵؛ قرشی، ۱۳۷۷: ۱۹۵/۴؛ فیض کاشانی، ۱۴۱۵: ۳۲۴/۲؛ عروسی حویزی، ۱۴۱۵: ۱۸۸/۲؛ شبر، ۱۴۰۷: ۵۶/۳).

این روایت در میان کتب حدیثی شیعه تنها در بحار الانوار نقل شده، با این تفاوت که به جای نام «عریف»، «عزیز» آمده؛ البته در پاورقی به نام عریف اشاره شده است (مجلسی، ۱۴۱۱: ۲۷۱/۲۱) و در کتاب رجال طوسی، عریف بن الوضاح الجعفی (با غین) ذکر شده که از اصحاب امام جعفر صادق علیه السلام به شمار می آید (طوسی، ۱۳۸۰: ۲۷۰).

مهم آن است که در این روایت قرائت ابن عامر شامی (۱۱۸ق) که شاگرد عثمان بن عفان است و دو راوی او عبدالله بن ذکوان و هشام بن عمار، از طریق ابن عقده (۳۳۲-۲۴۹ق) و عریف بن وضاح به امام صادق علیه السلام نسبت داده شده و سند روایت نیز به پیامبر نمی رسد و روایت مرسل است؛ بنابر این روایت ضعیف است و نمی توان آن را از روایات امام صادق علیه السلام دانست.

«ایمان» در این آیه مناسب‌تر است؛ زیرا در آیه ﴿إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ...﴾ (توبه: ۴) در معاهده، «ایمان» (قسم) واقع می‌شود و آیه ﴿أَلَا تَقَاتِلُونَ قَوْمًا نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ...﴾ آنچه که مقدم شده را تقویت می‌کند.

﴿لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ﴾؛ هر آینه پیامبری از خود شما بر شما مبعوث شد، هر آنچه شما را رنج می‌دهد بر او گران می‌آید. سخت به شما دلبسته است و با مؤمنان رئوف و مهربان است (توبه: ۱۲۸).

قرائت: مشهور: أَنْفُسِكُمْ؛ ابن عباس و ابن علی و ابن محیصن و الزهری: أَنْفُسِكُمْ و گفته شده حضرت رسول ﷺ و حضرت فاطمه ؑ این گونه قرائت کرده‌اند (عمر، ۱۴۱۲: ۵۴/۳؛ سمین، ۱۴۱۴: ۱۴۱/۶؛ بناء، بی تا، ۳۰۸).

«مِنْ أَنْفُسِكُمْ» صفت رسول و به معنای در خلقت مانند شما است و «مِنْ أَنْفُسِكُمْ» افعال تفضیل از «نفاسه» و به معنای نفیس‌ترین و شریف‌ترین شما هم در نسب و هم در حسب است (بناء، بی تا، ۳۰۸).

این روایت در بعضی تفاسیر منسوب به پیامبر اکرم ﷺ و حضرت فاطمه ؑ است (تفسیر روان جاوید، ۶۴۲/۲؛ فیض کاشانی، ۱۴۱۵: ۳۹۲/۲؛ ابوحیان، ۱۴۲۰: ۵۳۴/۵؛ زمخشری، ۱۴۰۷: ۳۲۶/۲؛ عروسی حویزی، ۱۴۱۵: ۲۸۸/۲) و در تفسیر مجمع البیان منسوب به حضرت زهرا ؑ است (طبرسی، ۱۳۷۲: ۱۳۰/۵).

در روایت «سیاری» در تفاسیر، «یحیی بن مبارک» غیر موثق است و در روایت کلینی در سند آن، «سهل بن زیاد» ضعیف و غالی است و «یحیی بن مبارک» توثیق نشده است.

۲. قرائت به تغییر در حرف و زیاده و نقصان آن

﴿التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْهَامِدُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ النََّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ الْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ﴾؛ توبه‌کنندگان، پرستندگان، ستاینده‌اند، روزه‌دارانند، رکوع‌کنندگان، سجده‌کنندگان، امرکنندگان به معروف و نهی‌کنندگان از منکرند و حافظان حدود خدایند. و مؤمنان را بشارت ده (توبه: ۱۱۲).

قرائت: مشهور: التائبون العابدون به واو تا آخر (خطیب، ۱۴۳۰: ۴۶۷/۳؛ زمخشری، ۱۴۰۷: ۳۱۴/۲؛ شوکانی، بی تا، ۴۶۴/۲؛ ابوحیان، ۱۴۲۰: ۵۱۱/۵؛ أبی، عبدالله بن مسعود، الأعمش، محمد بن علی الباقر ؑ و جعفر بن محمد ؑ: التائبین العابدین به یاء تا آخر (طبرسی، ۱۳۷۲: ۱۱۲/۵؛ عیاشی، ۱۳۸۰: ۱۱۴/۲؛ عروسی حویزی، ۱۴۱۵: ۲۷۴/۲؛ فیض کاشانی، ۱۴۱۵: ۳۸۱/۲).

«التائبون العابدون» رفع بنا براستیناف جمله و برمدح یا بنا بر مبتدأ بودن وحذف خبر (طبرسی، ۱۳۷۲: ۱۱۲/۵؛ خطیب، ۱۴۳۰: ۴۶۷/۳) و «التائبین العابدین» ممکن است مجرور و صفت برای مومنین در اول آیه قبل باشد یا منصوب بنابر اضممار أعنی و أمدح باشد.

این روایت از محمد بن یحیی عن احمد بن محمد عن علی بن الحکم عن علی بن ابی حمزة عن ابی بصیر به امام محمد باقر علیه السلام و امام جعفر صادق علیه السلام منسوب است، که ابوبصیر به امام علیه السلام عرض می کند که آیه را این گونه که معروف است قرائت می کنم: «التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ» و امام علیه السلام می فرماید: «التَّائِبِينَ الْعَابِدِينَ» بخوان؛ زیرا خدا از مومنان که تائب و عابد بودند جان و مالشان را خرید. (یعنی این جمله صفت مومنان است و از نظر اعراب باید مطابق با موصوف خود باشد و چون در آیه قبل «مومنین» آمده صفت هم باید با «یاء» باشد (عسکری، ۱۳۷۴: ۴۲۰/۳؛ کلینی، ۱۴۰۷: ۳۷۷/۸؛ فیض کاشانی، ۱۴۰۶: ۴۲۳/۲۶؛ بحرانی، بی تا، ۸۵۵/۲؛ مجلسی، بی تا، ۵۹/۸۹؛ قمی، ۱۳۶۸: ۵۵۷/۵).

این قرائت اگرچه در توجیه ادبی با قرائت مشهور متفاوت است اما تأثیر چندانی در معنایی تفسیری آیه ندارد، از سوی دیگر سند این روایت ضعیف است و مخالف با امر به متابعت مردم در قرائت است. ﴿إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ يُضَلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُحْلُونَهُ عَامًا وَيَحَرِّمُونَهُ عَامًا لِيُؤْاطُوا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ فَيَحْلُولُوا مَا حَرَّمَ اللَّهُ زَيْنَ لَهُمْ سُوءَ أَعْمَالِهِمْ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ﴾؛ به تأخیر افکندن ماه های حرام، افزونی در کفر است و موجب گمراهی کافران. آنان يك سال آن ماه را حلال می شمردند و يك سال حرام، تا با آن شمار که خدا حرام کرده است توافق یابند. پس آنچه را که خدا حرام کرده حلال می شمارند. کردار ناپسندشان در نظرشان آراسته گردیده و خدا کافران را هدایت نمی کند (توبه: ۳۷).

قرائت: جمهور: النَّسِيءُ؛ نافع: النَّسِيءُ به ابدال همزه و ادغام ياء در آن. (سمین، ۱۴۱۳: ۴۷/۶) و روایت محمد بن علی الباقر علیه السلام و جعفر بن محمد علیه السلام: النَّسِيءُ بر وزن الهدى بدون همزه (طبرسی، ۱۳۷۲: ۴۴/۵؛ طبرسی، ۱۴۱۲: ۵۴/۲).

«نَسِيء» مصدر است؛ بر وزن «كثير» از ماده «نسا» به معنی تأخیر انداختن است. عده ای گفته اند که فعیل به معنای مفعول نمی تواند باشد؛ زیرا حمل فعیل بر مفعول به این معنا است که ماه مؤخر، زیادتی در کفر است؛ در حالی که ماه، زیادتی در کفر نیست بلکه تأخیر حرمت ماهی به ماه دیگر که حرام نیست، زیادتی در کفر است (طبرسی، ۱۳۷۲: ۴۴/۵؛ طوسی، بی تا، ۲۱۶/۵؛ بلاغی، ۱۳۸۶: ۹۵/۳).

در بین اعراب جاهلیت، دوگونه تغییر در ماه‌ها دیده می‌شد؛ یکی تغییر ماه‌های حرام از جای خود، همچون محرم به ماه صفر و دیگری تغییری که در حج می‌نمودند و به واسطه آن حج از ذی‌الحجه برداشته می‌شد، و به ماه‌های دیگر می‌رفت و در ماه‌های دیگر دور می‌زد تا دو مرتبه به محل اصلی خود برگردد و این هر دو گونه تأخیر را «نسیء» می‌گفتند (طبرسی، ۱۳۷۲: ۴۶/۵؛ طوسی، بی‌تا، ۲۱۶/۵؛ رازی، ۱۴۰۸: ۲۴۳/۹؛ ابن‌عاشور، بی‌تا، ۸۹/۱۰؛ ثعلبی نیشابوری، ۱۴۲۲: ۴۴/۵). اما علامه طباطبایی گونه دوم را نمی‌پذیرد؛ زیرا به هیچ وجه بر لفظ آیه انطباق ندارد (طباطبایی، ۱۴۱۷: ۲۷۲/۹). این روایت در تفسیر مجمع البیان منسوب به امام باقر (علیه السلام) بوده (طبرسی، ۱۳۷۲: ۴۴/۵) و در تفسیر جوامع الجامع به امام صادق (علیه السلام) (طبرسی، ۱۴۱۲: ۵۴/۲) و در تفسیر روان جاوید به هر دو امام (علیه السلام) منسوب است (ثقفی تهرانی، ۱۳۹۸: ۵۷۹/۲).

قرائت صحیح، قرائت جمهور است؛ زیرا که قرائت مستفیض در قرائت امصار است که خلاف آن جایز نمی‌باشد.

﴿أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ وَأَنَّ اللَّهَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ﴾؛ آیا نمی‌دانند که خدا راز دل ایشان را می‌داند و از پیچ کردنشان آگاه است؟ زیرا اوست که دانای نهانهاست» (توبه: ۷۸).
 قرائت: جمهور: يَعْلَمُوا؛ علی بن ابی طالب، ابوعبدالرحمن، حسن: تَعْلَمُوا (سمین، ۱۴۱۳: ۸۸/۶؛ عمر، ۱۴۱۲: ۳۳/۳)

«يَعْلَمُوا» صیغه جمع غایب است و اشاره به منافقین دارد؛ در حالی که «تَعْلَمُوا» صیغه جمع مخاطب می‌باشد و خطاب به مومنین است.

این روایت به امام علی (علیه السلام) منسوب است (ابوحیان، ۱۴۲۰: ۴۶۸/۵؛ آلوسی، ۱۴۱۵: ۳۳۴/۵). در این روایت سلسله راویان ذکر نشده و روایت مرسل بوده و قابل اعتنا نیست.

۳. قرائت به تغییر کلمه مفرد به جمع

﴿أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَ عِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ جَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ وَ اللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ﴾؛ آیا آب‌دادن به حاجیان و عمارت مسجد الحرام را با کرده کسی که به خدا و روز قیامت ایمان آورده و در راه خدا جهاد کرده، برابر می‌دانید؟ نه، نزد خدا برابر نیستند و خدا ستمکاران را هدایت نمی‌کند. (توبه: ۱۹)

قرائت: جمهور: سِقَايَةَ و عِمَارَةَ؛ محمد بن علی الباقر (علیه السلام)، ابن‌الزبیر، ابوجره السعدی، ابن‌محیسن، ابوحویه، ابن‌وردان، ابن‌جبیر، ابن‌حماز، الشنبوذی: سُقَاة و عَمَرَة؛ ضحاک: سُقَايَةَ و عِمَارَة (خطیب، ۱۴۳۰: ۳۵۸/۳؛ سمین، ۱۴۱۴: ۳۲/۶؛ دمیاطی، بی‌تا، ۳۰۲؛ طبرسی، ۱۳۷۲: ۲۲/۵).

«سِقَايَة وَ عِمَارَة»، به عنوان مصدر بر وزن فَعَالَة از سَقَى و عمر است. مانند صِيَانَة وَ وِقَايَة که مضاف آن حذف شده که در تقدیر اهل سقَايَة بوده وَ سُقَاة وَ عَمَرَة، جمع ساق و عامر است؛ همچنان که گفته می شود قَاضٍ وَ قُضَاه، فَاجِرٌ وَ فُجَار. و اصل آن سَقِيَة است که یاء به الف تبدیل شده و ماقبل آن مفتوح شده (سمین، ۱۴۱۴: ۳۲/۶؛ قرطبی، ۱۳۶۴: ۹۲/۸؛ ابوحیان، ۱۴۲۰: ۳۸۸).

این روایت به امام محمد باقر (علیه السلام) منسوب است. در این قرائت کلمات «سقایه» و «عمار» به صورت «سِقَاه» و «عمره» قرائت شده است (مجمع البیان، ۱۳۷۲: ۲۲/۵؛ عروسی حویزی، ۱۴۱۵: ۱۹۴/۲؛ کاشانی، ۱۴۱۵: ۳۲۸/۲).

این روایت شاذ است. «فی الشواذ قراءة محمد بن علي الباقر (علیه السلام) و ابن الزبير و أبي وجرة السواري و أبي جعفر السعدي القارئ أ جعلتم سقاة الحاج و عمرة المسجد الحرام» (طبرسی، ۱۳۷۲: ۲۲/۵). بنابراین به دلیل شاذ بودن روایت و عدم ذکر راویان آن قابل اعتنا نیست.

۴. قرائت به تغییر تشدید به تخفیف

﴿لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذِي بَنَوْا رِيبَةً فِي قُلُوبِهِمْ إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾؛ آن بنا که برآورده اند همواره مایه تشویش در دلشان خواهد بود تا آن هنگام که دلشان پاره پاره گردد و خداوند دانا و حکیم است (توبه: ۱۱۰).

قرائت: ضحاک، مجاهد، سفیان: إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ (قرطبی، ۱۳۶۴: ۲۶۷/۸)؛ یعقوب، سهل، حسن، (علیه السلام) قتاده، جحدری و جماعت و روایت برقی از امام صادق (علیه السلام): الى أَنْ تَقَطَّعَ (عسکری، ۱۳۷۴: ۴۱۹/۳؛ طبرسی، ۱۳۷۲: ۱۰۶/۵؛ عروسی حویزی، ۱۴۱۵: ۲۶۹/۲؛ بحرانی، ۱۴۱۶: ۸۵۰/۲؛ عاملی، ۱۳۶۰: ۴۵۰/۴؛ طباطبایی، ۱۴۱۷: ۳۹۳/۹).

«الی آن» در معنای انتهای غایت است؛ یعنی همیشه در شک هستند تا این که بمیرند و به یقین برسند (طبرسی، ۱۳۷۲: ۱۰۹/۵؛ قرطبی، ۱۳۶۴: ۲۶۷/۸؛ ابوالفتوح رازی، ۱۴۰۸: ۴۳/۱۰) و «إِلَّا أَنْ» به معنای حتی است؛ یعنی قلب هایشان هیچ گاه با ایمان نمی شود و پشیمان نمی شوند تا این که مرگ آنها فرا رسد (فارسی، ۱۴۱۳: ۲۳۰/۴).

این روایت از برقی به امام صادق (علیه السلام) منسوب است. رجال یون شیعه مانند نجاشی، شیخ طوسی و علامه حلی، برقی را ستوده اند و او را مورد وثوق و اعتماد دانسته اند. احمد بن محمد خالد، نزد اهل سنت دارای جایگاه والایی است؛ البته عده ای او را به دلیل روایت از ضعفا ضعیف شمرده اند (طوسی، ۱۴۶۰: ۲۰/۲؛ حلی، ۱۳۸۱: ۱۷۶).

اما در این روایت سلسله سند روایان ذکر نگردیده و مخالف قرائت مصححان مسلمین است، بنابراین جایز نیست.

۵. قرائت به تبدیل کلمه به کلمه دیگر

﴿وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا حَتَّىٰ إِذَا ضَاعَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاعَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَن لَا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ﴾؛ و نیز خدا پذیرفت توبه آن سه تن را که از جنگ تخلف کرده بودند، تا آنگاه که زمین با همه گشادگیش بر آنها تنگ شد و جان در نشان نمی‌گنجید و خود دانستند که جز خداوند هیچ پناهگاهی که بدان روی آورند ندارند. پس خداوند توبه آنان پذیرفت تا به او باز آیند که توبه‌پذیر و مهربان است» (توبه: ۱۱۸).

قرائت: مشهور: خُلِّفُوا؛ علی بن الحسین (علیه السلام) زین العابدین، محمد بن علی الباقر (علیه السلام) و جعفر بن محمد الصادق (علیه السلام)، ابوعبدالرحمن السلمی: خالَفُوا. (عمر، ۱۴۲۰: ۵۱/۳؛ طبرسی، ۱۳۷۲: ۱۱۸/۵؛ فخر رازی، ۱۴۲۰: ۱۶/۱۶؛ زمخشری، ۱۴۰۷: ۳۱۸/۲؛ کلینی، ۱۳۹۰: ۳۳۳/۴).

«خُلِّفُوا» مبنی بر مفعول و به معنای «بازمانده بودند» و «خالَفُوا» مبنی بر فاعل و به معنای «تخلف کردند» است. در روایت اهل بیت (علیهم السلام) «خالَفُوا» آمده؛ یعنی مخالفت کردند؛ زیرا اگر «خُلِّفُوا» بود، عتاب و سرزنشی متوجه آنان نبود و از این ملامت و سرزنشی که از آنها شده معلوم می‌شود که آنان خودشان از جنگ تخلف کردند (طبرسی، ۱۳۷۲: ۱۲۱/۵؛ مجلسی، بی‌تا، ۲۰۴/۲۱) بر این اساس ظاهر این روایت این است که امام (علیه السلام) قرائت «خُلِّفُوا» را خطا شمرده، زیرا «خُلِّفُوا» در حال طاعت است؛ ولیکن عثمان و همراهانش مخافت کردند.

بنابراین معنای آیه بر اساس قرائت کنونی این‌گونه است: «و شامل حال آن سه نفری که بازمانده بودند تا جایی که زمین با همه وسعت و فراخی‌اش بر آنان تنگ شد و... اما بر اساس قرائت منسوب به ائمه آیه شریفه این‌گونه معنا می‌شود: و نیز خدا پذیرفت توبه آن سه تن را که از جنگ تخلف کرده بودند، تا آنگاه که زمین با همه گشادگیش بر آنها تنگ شد و...».

این روایت به سه امام زین العابدین (علیه السلام) و امام محمدباقر (علیه السلام) و امام جعفر صادق (علیه السلام) منسوب است. طبرسی در میانه مباحث مربوط به اختلاف قرائت، قرائت «خالَفُوا» را به این سه امام نسبت می‌دهد (طبرسی، ۱۳۷۲: ۱۲۲/۵) در حالی که شیخ طوسی از این روایت در بیان مفاد و تفسیر آیه بهره می‌گیرد و آن را دال بر تحریف قرآن نمی‌داند و مضمون روایت را از قبیل اختلاف قرائات نمی‌شمارد. نویسنده کتاب «القرآن الکریم و روایات المدرستین» گفته که سندی برای روایت طبرسی یافت نشد (عسکری، ۱۳۷۴: ۴۲۵/۳)؛ بنابراین انتساب آن به معصوم (علیه السلام) مسلم نیست.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ﴾؛ «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، از خدا بترسید و با راستگویان باشید» (توبه: ۱۱۹).

قرائت: جماعت: مَع؛ ابن مسعود، ابن عباس: مِّن (آلوسی، ۱۴۱۵: ۴۲/۶؛ خطیب، ۱۴۳۰: ۴۷۵/۳؛ ابوحیان، ۱۴۲۰: ۵۲۲/۵).

«كُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ» یعنی با صادقین و بر طریق و روش آنها باشید و «كُونُوا مِنَ الصَّادِقِينَ» یعنی از گروه صادقین باشید. «مِن» اعم از «مَعَ» است؛ زیرا هر کسی که از قومی باشد در معنا هم با آنهاست اما بر عکس آن این گونه نیست.

این روایت در کتب معجم القرائات و بحر المحيط به پیامبر گرامی منسوب است (خطیب، ۱۴۳۰: ۴۷۵/۳؛ ابوحیان، ۱۴۲۰: ۵۲۲/۵) در حالی که در بعضی تفاسیر دیگر به امام جعفر صادق (علیه السلام) نسبت داده شده است (طبرسی، ۱۳۷۲: ۱۲۲/۵؛ عروسی حویزی، ۱۴۱۵: ۲۸/۲؛ بحرانی، ۱۴۱۶: ۸۶۵/۲؛ عاملی، ۱۳۶۰: ۴۶۷/۴؛ فیض کاشانی، ۱۴۱۵: ۳۸۸/۲) و نیز علامه عسکری چنین آورده که: «این روایت در کتب، به صیغه مجهول آمده؛ بنابراین حدیث مرسل و بدون سند است» (عسکری، ۱۳۷۴: ۴۲۶، ۳).

۶. قرائت به ادغام

﴿لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ رِجَالٌ يَجُوبُونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يَحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ﴾؛ هرگز در آن مسجد نماز مگزار. مسجدی که از روز نخست بر پرهیزگاری بنیان شده شایسته تر است که در آنجا نماز کنی. در آنجا مردانی هستند که دوست دارند پاکیزه باشند، زیرا خدا پاکیزگان را دوست دارد» (توبه: ۱۰۸).

قرائت: جماعت: الْمُطَهَّرِينَ؛ علی بن ابی طالب: الْمُتَطَهَّرِينَ (سمین، ۱۴۱۴: ۱۲۳/۶؛ خطیب، ۱۴۳۰: ۴۵۵/۳)

«الْمُطَهَّرِينَ» ادغام تاء در طاء می باشد، در حالی که «الْمُتَطَهَّرِينَ»، اظهار است.

این روایت به امام علی (علیه السلام) منسوب است (ابوحیان، ۱۴۲۰: ۵۵۰/۵؛ ابن عطیه، ۱۴۲۸: ۴۱۰/۴؛ ارمی علوی، بی تا، ۵۶/۱۲) در این روایت سلسله راویان ذکر نشده و روایت مرسل بوده و قابل اعتنا نیست تا بتوان آن را به معصوم (علیه السلام) استناد کرد.

۷. قرائت به تغییر فعل معلوم به مجهول و بالعکس

﴿إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعَدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبِعِصْمِ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ﴾؛ خدا از مؤمنان جانها و مالهایشان را خرید، تا بهشت از آنان باشد.

در راه خدا جنگ می‌کنند، چه بکشند یا کشته شوند وعده‌ای که خدا در تورات و انجیل و قرآن داده است به حق بر عهده اوست و چه کسی بهتر از خدا به عهد خود وفا خواهد کرد؟ بدین خرید و فروخت که کرده‌اید شاد باشید که کامیابی بزرگی است» (توبه: ۱۱۱)

قرائت: عاصم، نافع، ابو عمرو، ابن کثیر، ابن عامر: فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ؛ حمزه، کسایی: فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ؛ علی بن ابی طالب (علیه السلام)، حسن، ابونعیم: فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ با تضعیف (خطیب، ۱۴۳۰: ۴۶۵/۳؛ فارسی، ۱۴۱۳: ۲۳۲/۴).

در «فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ» در اینجا فعل مسند به فاعل بر فعل مسند به مفعول مقدم شده؛ زیرا که آنها ابتدا در راه خدا می‌کشند و سپس کشته می‌شوند.

این روایت به امام علی (علیه السلام) منسوب است (نیشابوری، ۱۴۱۶: ۵۳۳/۳؛ خطیب، ۱۴۳۰: ۴۶۵/۳) و موافق با قرائت مصحف است.

در این آیه، قرائت منسوب به امیرالمومنین (علیه السلام) با قرائت مصحف یکی است.

نتیجه‌گیری

۱. در سورة توبه، هفده روایت در اختلاف قرائات منسوب به معصومان (علیهم السلام) در تفاسیر یافت شد که از مجموع این روایات، دو روایت از پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله)، سه روایت از امیرالمومنین (علیه السلام)، یک روایت از حضرت فاطمه (علیها السلام)، یک روایت از امام سجاد (علیه السلام)، چهار روایت از امام باقر (علیه السلام) و شش روایت از امام صادق (علیه السلام) است که بیشترین روایت به امام باقر (علیه السلام) و کمترین روایت به حضرت فاطمه (علیها السلام) و امام سجاد (علیه السلام) منسوب است.

۲. با بررسی‌های انجام‌شده در این سوره، منشأ بسیاری از اختلاف قرائات در این سوره، منشأ لفظی است که لزوماً معنای جدیدی ایجاد نمی‌کند؛ بلکه، اختلاف قرائات نتوانسته تأثیر معناداری در تفسیر این آیات داشته باشد.

۳. در این سوره، هفده روایت در اختلاف قرائات منسوب به معصومان (علیهم السلام) یافت شد که یک مورد آن دارای سند است و در بقیه موارد سند صحیح یافت نشد.

۴. با وجود ورود روایات قرائات اهل بیت (علیهم السلام) در سورة توبه در تفاسیر مهمی چون مجمع البیان، صافی و... و کتب دیگر، به دلیل فقدان سند و گاهاً اضطراب متن، به این قرائات به‌عنوان قرائات اهل بیت (علیهم السلام) نمی‌توان اطمینان کرد.

۵. جدول جمع بندی قرائات معصومان (علیهم السلام) در سورة توبه و اختلاف قرائات آن با دیگر قراء

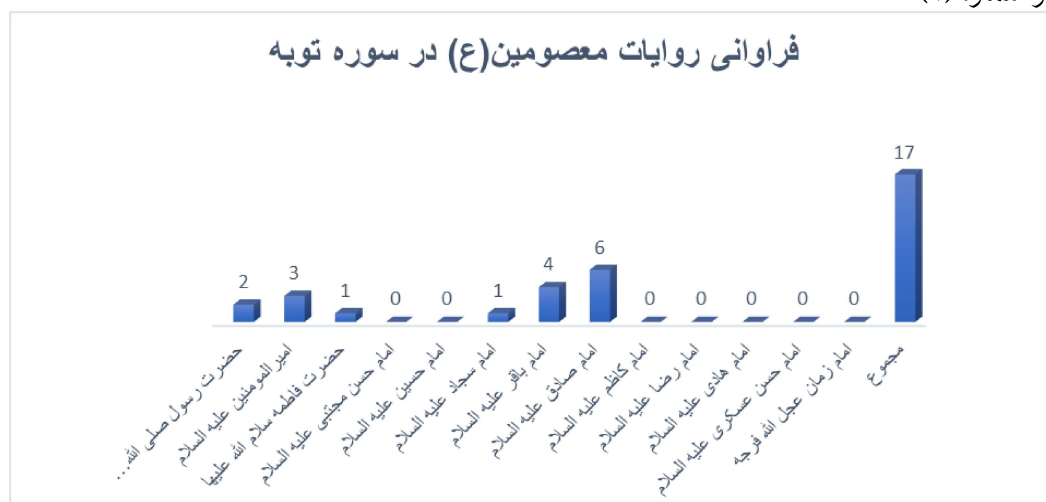
شماره آیه	روایت	قرائت مصحف	قرائت امام	قاریان موافق با قرائت امام (علیهم السلام)
۱۲	امام صادق (علیه السلام)	أَيْمَانٌ	إِيْمَانٌ	ابن عامر
۱۹	امام باقر (علیه السلام)	سِقَايَةٍ وَ عِمَارَةٍ	سُقَاةٌ وَ عَمَرَةٌ	ابن الزبير، ابو جره السعدی، ابن محیصن، ابو حیه، ابن وردان، ابن جبیر، ابن حماز، الشنبوذی
۳۷	امام باقر (علیه السلام) امام صادق (علیه السلام)	التَّسِيءُ	التَّسْيُ	-----
۷۸	امام علی (علیه السلام)	لَمْ يَعْلَمُوا	لَمْ تَعْلَمُوا	ابو عبد الرحمن، حسن
۱۰۸	امام علی (علیه السلام)	الْمُطَهَّرِينَ	الْمُتَطَهَّرِينَ	
۱۱۰	امام صادق (علیه السلام)	إِلَّا أَنْ تَقْطَعَ	إِلَى أَنْ تَقْطَعَ	يعقوب، سهل، حسن، قتاده، جحدري، جماعت
۱۱۱	امام علی (علیه السلام)	فَيَقْتُلُونَ وَ يَقْتُلُونَ	فَيَقْتُلُونَ وَ يَقْتُلُونَ بِا تضعیف	حسن، ابو نعیم
۱۱۲	امام باقر (علیه السلام) امام صادق (علیه السلام)	التَّائِبِينَ الْعَابِدُونَ	التَّائِبِينَ الْعَابِدِينَ	أبی، عبدالله بن مسعود، الأعمش
۱۱۸	امام سجاد (علیه السلام) امام باقر (علیه السلام) امام صادق (علیه السلام)	خُلِفُوا	خَالَفُوا	ابو عبد الرحمن السلمي
۱۱۹	پیامبر (صلی الله علیه و آله) امام صادق (علیه السلام)	مَعَ	مِنْ	ابن مسعود، ابن عباس
۱۲۸	پیامبر (صلی الله علیه و آله) حضرت فاطمه (علیها السلام)	أَنْفُسِكُمْ	أَنْفُسِكُمْ	ابن عباس، ابن علی، ابن محیصن، الزهري

پیوست‌ها

جدول شماره (۱): جدول تطبیقی فراوانی قرائت‌ها در روایات معصومان علیهم‌السلام

ردیف	روایات اهل بیت <small>علیهم‌السلام</small>	تعداد روایات
۱	حضرت رسول <small>صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم</small>	۲
۲	امیر المومنین <small>علیه‌السلام</small>	۳
۳	حضرت فاطمه <small>رضی‌الله‌تعالی‌عنها</small>	۱
۴	امام سجاد <small>علیه‌السلام</small>	۱
۵	امام باقر <small>علیه‌السلام</small>	۴
۶	امام صادق <small>علیه‌السلام</small>	۶

نمودار شماره (۱)

فهرست منابع

۱. قرآن کریم، ترجمه: عبدالمحمد آیتی، تهران: انتشارات سروش، چاپ چهارم، ۱۳۷۴ش.
۲. ابن جزری، ابوالخیر محمد بن محمد، النشر فی القرائات العشر، لبنان: دارالکتب العلمیة، بی تا.
۳. ابن خالویه، حسین بن احمد، الحجة فی القرائات السبع، بیروت: مؤسسة الرسالة، بی تا.
۴. ابن عاشور، محمد بن طاهر، التحرير و التنویر، بیروت: مؤسسة التاریخ، بی تا.
۵. ابن عطیة، عبدالحق بن غالب، المحرز الوجیز فی تفسیر الکتاب العزیز، قطر: وزارة الاوقاف و الشؤون الاسلامیة، ۱۴۲۸ق.
۶. ابوالفتح رازی، حسین بن علی، روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن، مشهد: بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۴۰۸ق.
۷. ابوحیان، محمد بن یوسف، البحر المحیط فی التفسیر، بیروت: دارالفکر، ۱۴۲۰ق.
۸. احسانی فر لنگرودی، محمد، اسباب اختلاف الحدیث، قم: دارالحدیث، ۱۳۸۵ش.
۹. ارمی علوی، محمد امین بن عبدالله، تفسیر حدائق الروح و الریحان فی روای علوم القرآن، بیروت: دار طوق النجاة، بی تا.
۱۰. آلوسی، سید محمود، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم، بیروت: دارالکتب العلمیة، ۱۴۱۵ق.
۱۱. بحرانی، هاشم بن سلیمان، البرهان فی تفسیر القرآن، تهران: بنیاد بعثت، ۱۴۱۶ق.
۱۲. بلاغی، عبدالحجت، حجة التفاسیر و بلاغ الإکسیر، قم: انتشارات حکمت، ۱۳۸۶ق.
۱۳. حلی، حسن بن یوسف، خلاصة الاقوال فی معرفة الرجال، مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۸۱ش.
۱۴. خطیب، عبداللطیف محمد، معجم القرائات، قاهره: دار سعد الدین، ۱۴۳۰ق.
۱۵. دانی، عثمان بن سعید، التیسیر فی القرائات سبع، بیروت: دارالکتب العلمیة، ۱۹۳۰م.
۱۶. دمیاطی بناء، احمد بن احمد، اتحاف فضلاء البشر فی القرائات الاربعه عشر، بیروت: دارالکتب العلمیة، بی تا.
۱۷. راغب، حسین بن محمد، مفردات الفاظ قرآن، تحقیق: صفوان عدنان، بی جا، ذی القربی، ۱۳۸۸ق.

١٨. زبیدی، ماجد ناصر، التيسير في التفسير للقرآن برواية اهل البيت عليهم السلام، بيروت: دارالمحجة البيضاء، ١٤٢٨ق.
١٩. زمانی محمدحسن و اللهوردی محمدمهدی، «نقد دیدگاه بلاشر در زمینه گسترش قرائات»، مطالعات قرائات قرآن، سال پنجم، شماره نهم، پاییز و زمستان ١٣٩٦ش.
٢٠. زمخشری، محمود، الکشاف عن حقائق غوامض التنزيل، بيروت: دارالكتاب العربي، چاپ سوم، ١٤٠٧ق.
٢١. سمين، احمد بن يوسف، الدر المصون في كتاب المكنون، بيروت: دارالكتب العلمية. ١٤١٤ق.
٢٢. شبر، عبدالله، الجوهر الثمين في تفسير الكتاب المبين، كويت: مكتبة الألفين، ١٤٠٧ق.
٢٣. شوکانی، محمد، فتح القدير، دمشق: دار ابن كثير، بی تا.
٢٤. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البيان في تفسير القرآن، تهران: انتشارات ناصر خسرو، چاپ سوم، ١٣٧٢ش.
٢٥. طبرسی، فضل بن حسن، جوامع الجامع، قم: حوزه علمیه قم، چاپ دوم، ١٤١٢ق.
٢٦. طبری، ابوجعفر محمد بن جریر، جامع البيان في تفسير القرآن، بيروت: دارالمعرفة، ١٤١٢ق.
٢٧. طوسی، محمد بن حسن، الفهرست، مكتبة المرتضوية، نجف، بی تا.
٢٨. طوسی، محمد بن حسن، التبيان في تفسير القرآن، بيروت: دار احیاء التراث العربی، بی تا.
٢٩. عاملی، ابراهیم، تفسير عاملی، تهران: انتشارات صدوق، ١٣٦٠ش.
٣٠. عروسی حویزی، عبد علی بن جمعه، تفسير نور الثقلين، قم: انتشارات اسماعيلیان، چاپ چهارم، ١٤١٥ق.
٣١. عسکری، مرتضی، القرآن الکریم و روايات المدرستين، قم: کليه اصول الدين، ١٣٧٤ش.
٣٢. عمر، احمد مختار، معجم القرائات القرآنية، قم: اسوه، ١٤١٢ق.
٣٣. عیاشی، محمد بن مسعود، کتاب التفسير، تهران: چاپخانه علمیه، ١٣٨٠ق.
٣٤. فارسی، حسن بن احمد، الحجة للقراء السبعة، بيروت: دارالمأمون التراث، ١٤١٣ق.
٣٥. فانی اصفهانی، علی، آراء حول القرآن، بيروت: دارالهادی، بی تا.
٣٦. فخر رازی، محمد بن عمر، مفاتيح الغیب، بيروت: دار احیاء التراث العربی، چاپ سوم، ١٤٢٠ق.
٣٧. فیروزآبادی، محمد بن یعقوب، القاموس المحيط، بيروت: دارالكتب العلمية، ١٤١٥ق.

۳۸. فیض کاشانی، محمد محسن، الوافی، محقق: علامه ضیاء الدین، اصفهان: مكتبة الامام اميرالمومنین (علیه السلام)، ۱۴۰۶ق.
۳۹. فیض کاشانی، محمد محسن، تفسیر الصافی، تهران: انتشارات الصدر، چاپ دوم، ۱۴۱۵ق.
۴۰. قاضی، عبدالفتاح عبدالغنی، البدور الزاهرة فی القرائات العشر المتواترة من طریق الشاطیبه و الدرہ، قاهرہ: دارالسلام، ۱۴۲۶ق.
۴۱. قرشی، علی اکبر، تفسیر احسن الحدیث، تهران: بنیاد بعثت، چاپ سوم، ۱۳۷۷ش.
۴۲. قرطبی، محمد بن احمد، الجامع لأحكام القرآن، تهران: ناصر خسرو، ۱۳۶۴ش.
۴۳. قمی مشہدی، محمد بن محمد رضا، تفسیر کنز الدقائق و بحر الغرائب، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت ارشاد اسلامی، ۱۳۶۸ش.
۴۴. کلینی، محمد بن یعقوب، البضاعة المزجاء (شرح کتاب الروضة من الکافی)، شارح: ابن قاریاغدی، قم: مؤسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، ۱۳۹۰ش.
۴۵. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، مصحح: محمد آخوندی، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ق.
۴۶. کاشانی ملا فتح الله، تفسیر منهج الصادقین فی الزام المخالفین، تهران: کتابفروشی محمد حسن علمی، ۱۳۳۶ش.
۴۷. مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، بحار الانوار الجامعه لدرر اخبار الائمه الاطهار (علیهم السلام)، بیروت: دار احیاء التراث العربی، بی تا.
۴۸. مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، مرآة العقول فی شرح اخبار آل الرسول، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۳ش.
۴۹. میبدی، احمد بن محمد، کشف الأسرار و عدة الأبرار، تهران: انتشارات امیر کبیر، ۱۳۷۱ش.
۵۰. نیشابوری، نظام الدین حسن بن محمد، تفسیر غرائب القرآن و رغائب الفرقان، بیروت: دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۶ق.

References

١. Quran Karim (Translation: Abdul Mohammad Ayati), Tehran: Saroush Publications, ٤th Edition, ١٣٧٤ SH (١٩٩٥ CE).
٢. Abu al-Fatuh Razi, Hossein bin Ali, Rawd al-Jinan wa Ruuh al-Jinan fi Tafsir al-Quran (The Garden of Paradises and the Soul of Paradises in Quranic Exegesis), Mashhad: Islamic Research Foundation of Astan Quds Razavi, ١٤٠٨ AH (١٩٨٧ CE).
٣. Abu Hayyan, Mohammad bin Yusuf, Al-Bahr al-Muhit fi al-Tafsir (The Vast Sea in Interpretation), Beirut: Dar al-Fikr, ١٤٢٠ AH (١٩٩٩ CE).
٤. Alusi, Sayyid Mahmood, Ruh al-Ma'ani fi Tafsir al-Quran al-Azim (The Spirit of Meanings in the Interpretation of the Great Quran), Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, ١٤١٥ AH (١٩٩٤ CE).
٥. Amili, Ibrahim, Tafsir Amili, Tehran: Saduq Publications, ١٣٦٠ SH (١٩٨١ CE).
٦. Armi Alawi, Mohammad Amin bin Abdullah, Tafsir Hada'iq al-Ruh wa al-Rayhan fi Ruwab al-Ulum al-Quran (Interpretation of the Gardens of the Soul and the Scented Gardens in the Hills of Quranic Sciences), Beirut: Dar Toq al-Najah, n.d.
٧. Aroosi Howizi, Abdul Ali bin Jumah, Tafsir Noor al-Thaqalayn (The Interpretation of the Light of the Two Weighty Things), Qom: Ismailian Publications, ٤th Edition, ١٤١٥ AH (١٩٩٤ CE).
٨. Askari, Morteza, Al-Quran al-Karim wa Riwayat al-Madrasatain (The Noble Quran and the Narrations of the Two Schools), Qom: Usul al-Din College, ١٣٧٤ SH (١٩٩٥ CE).
٩. Ayyashi, Mohammad bin Masoud, Kitab al-Tafsir (The Book of Interpretation), Tehran: Ilmiyyah Press, ١٣٨٠ SH (٢٠٠١ CE).
١٠. Bahrani, Hashim bin Suleiman, Al-Burhan fi Tafsir al-Quran (The Evidence in Quranic Exegesis), Tehran: B'ethah Foundation, ١٤١٦ AH (١٩٩٥ CE).
١١. Balaghi, Abdul-Hujjat, Hujjat al-Tafasir wa Balagh al-Iksir (The Authority of Exegeses and the Conveyance of the Elixir), Qom: Hekmat Publications, ١٣٨٦ SH (٢٠٠٧ CE).
١٢. Damiyati bin Abd al-Ahad, Ahmad bin Ahmad, Itihaf Fudala al-Bashar fi al-Qira'at al-Arba'ah Ashar (Honoring the Eminent People in the Fourteen Recitations), Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, n.d.
١٣. Dani, Osman bin Saeed, Al-Tayseer fi al-Qira'at Saba' (Facilitation in the Seven Recitations), Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, ١٩٣٠ CE.
١٤. Ehsani Far Langaroudi, Mohammad, Asbab Ikhtilaf al-Hadith (Causes of Hadith Differences), Qom: Dar al-Hadith, ١٣٨٥ SH (٢٠٠٦ CE).
١٥. Fakhr Razi, Mohammad bin Umar, Mafatih al-Ghaib (Keys to the Unseen World), Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-Arabi, ٣rd Edition, ١٤٢٠ AH (١٩٩٩ CE).
١٦. Fani Isfahani, Ali, Ara' Haul al-Quran (Views on the Quran), Beirut: Dar al-Hadi, n.d.
١٧. Farisi, Hassan bin Ahmad, Al-Hujjah Lil-Qurra al-Sab'a (The Evidence for the Seven Reciters), Beirut: Dar al-Ma'mun al-Turath, ١٤١٣ AH (١٩٩٢ CE).
١٨. Fayd Kashani, Mohammad Hassan, Al-Wafi (The Sufficient), Edited by Allamah Zia al-Din, Isfahan: -Imam Amir al-Mu'minin (A.S.) Public Library Publications, ١٤٠٦ AH (١٩٨٦ CE).
١٩. Fayd Kashani, Mohammad Hassan, Tafsir al-Safi (The Pure Interpretation), Tehran: Al-Sadr Press, ٢nd Edition, ١٤١٥ AH (١٩٩٤ CE).

۲۰. Feyruzabadi, Mohammad bin Ya'qub, Al-Qamus al-Muhit (The Comprehensive Lexicon), Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, ۱۴۱۵ AH (۱۹۹۴ CE).
۲۱. Hilli, Hassan bin Yusuf, Khulasat al-Aqwal fi Ma'rifat al-Rijal (Summarized Statements in Knowing Narrators), Mashhad: Astan-e Qods Razavi, ۱۳۸۱ SH (۲۰۰۲ CE).
۲۲. Ibn Ashur, Mohammad bin Tahir, Al-Tahrir wa al-Tanwir (The Verification and Enlightenment), Beirut: Mo'assasah al-Tarikh, n.d.
۲۳. Ibn Atiyyah, Abdul-Haqq bin Ghalib, Al-Muharrar al-Wajiz fi Tafsir al-Kitab al-Aziz (The Concise Explanation in the Interpretation of the Noble Book), Qatar: Ministry of Awqaf and Islamic Affairs, ۱۴۲۸ AH (۲۰۰۷ CE).
۲۴. Ibn Jazari, Abu al-Khair Mohammad bin Mohammad, Al-Nashr Fil Qira'at al-Ashr (A Work in the Ten Recitations), Lebanon: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, n.d..
۲۵. Ibn Khalawayh, Hossein bin Ahmad, Al-Hujjah Fil Qira'at al-Saba' (The Argument in the Seven Recitations), Beirut: Mo'assasah al-Risalah, , n.d.
۲۶. Kashani Mulla Fathullah, Tafsir Minhaj al-Sadiqin fi al-Izam al-Mukhalifin (The Path of the Truthful in Refuting the Opponents), Tehran: Mohammad Hassan Ilmi Bookshop, ۱۳۳۶ SH (۱۹۵۷ CE).
۲۷. Khatib, Abdul-Latif Mohammad, Mu'jam al-Qira'at (Dictionary of Recitations), Cairo: Dar Sa'ad al-Din, ۱۴۳۰ AH (۲۰۰۹ CE).
۲۸. Kulayni, Mohammad bin Ya'qub, Al-Bidayah al-Mazja'ah (Sharh Kitab al-Rawdah Min al-Kafi) (The Fertile Beginning - Explanation of the Book of the Garden from al-Kafi), Explained by Ibn Qarayaghi, Qom: Dar al-Hadith Scientic – Cultural Center, ۱۳۹۰ SH (۲۰۱۱ CE).
۲۹. Kulayni, Mohammad bin Ya'qub, Al-Kafi, Edited by Mohammad Akhundi, Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah, ۱۴۰۷ AH (۱۹۸۶ CE).
۳۰. Majlisi, Mohammad Baqer bin Mohammad Taqi, Bihar al-Anwar al-Jami'ah Li Durar Akhbar al-A'immat al-Athar (Seas of Light: A Comprehensive Collection of Traditions on the Holy Imams), Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-Arabi, n.d.
۳۱. Majlisi, Mohammad Baqer bin Mohammad Taqi, Mira'ah al-Uqul fi Sharh Akhbar Al al-Rasul (The Mirror of Intellects in Explanation of the Traditions of the Family of the Prophet), Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah, ۱۳۶۳ SH (۱۹۸۴ CE).
۳۲. Maybudi, Ahmad bin Mohammad, Kashf al-Asrar wa Uddat al-Abrar (The Disclosure of Secrets and the Comfort of the Righteous), Tehran: Amir Kabir Publications, ۱۳۷۱ SH (۱۹۹۲ CE).
۳۳. Nishaburi Nazam al-Din Hassan bin Mohammad, Tafsir Ghara'ib al-Quran wa Ragha'ib al-Furqan (The Interpretation of the Marvels of the Quran and the Desirables of the Furqan), Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, ۱۴۱۶ AH (۱۹۹۶ CE).
۳۴. Qarashi, Ali Akbar, Tafsir Ahsan al-Hadith (The Best of Hadith in Interpretation), Tehran: B'ethah Foundation, ۳rd Edition, ۱۳۷۷ SH (۱۹۹۸ CE).
۳۵. Qazi, Abdul Fattah Abdul Ghani, Al-Budur al-Zahirah fi al-Qira'at al-Ashr al-Mutawatirah Min Tariqi al-Shatibiyyah wa al-Durrah (The Lighting Moons in the Ten Massive Reported Recitations through Al-Shatibiyyah and al-Durrah), Cairo: Dar al-Salam, ۱۴۲۶ AH (۲۰۰۵ CE).

٣٦. Qomi Mashhadi, Mohammad bin Mohammad Reza, Tafsir Kanz al-Daqa 'iq wa Bahr al-Ghara 'ib (The Interpretation of the Treasures of Details and the Sea of Wonders), Tehran: Publication of the Ministry of the Islamic Guidance, ١٣٦٨ SH (١٩٨٩ CE).
٣٧. Qurtubi, Mohammad bin Ahmad, Al-Jami' Li Ahkam al-Quran (The Comprehensive Compilation of Quranic Rulings), Tehran: Naser Khosrow Publications, ١٣٦٤ SH (١٩٨٥ CE).
٣٨. Raghib, Hossein bin Mohammad, Mufradat Alfaz Quran (Dictionary of Quranic Vocabulary), Edited by Safwan Adnan, N.p., Dhu al-Qurbah, ١٣٨٨ AH (٢٠٠٩ CE).
٣٩. Samin, Ahmad bin Yusuf, Al-Durr al-Muasun fi Kitab al-Maknun (The Fortified Pearls in the Hidden Book), Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, ١٤١٤ AH (١٩٩٣ CE).
٤٠. Shawkani, Mohammad, Fath al-Qadir (The Opening of the Capable), Damascus: Dar Ibn Kathir, n.d.
٤١. Shubbar, Abdullah, Al-Jawhar al-Thamin fi Tafsir al-Kitab al-Mubin (The Precious Gem in the Exegesis of the Manifest Book), Kuwait: Maktabahal-Alfayn, ١٤٠٧ AH (١٩٨٧ CE).
٤٢. Tabari, Abu Ja'far Mohammad bin Jarir, Jami' al-Bayan fi Tafsir al-Quran (The Comprehensive Exposition in Quranic Interpretation), Beirut: Dar al-Ma'arif, ١٤١٢ AH (١٩٩٢ CE).
٤٣. Tabarsi, Fadl bin Hassan, Jawami al-Jami (The Collection of the Expositions), Qom: Qom Islamic Seminary, ٢nd Edition, ١٤١٢ AH (١٩٩١ CE).
٤٤. Tabarsi, Fadl bin Hassan, Majma al-Bayan fi Tafsir al-Quran (The Gathering of Exposition in Quranic Exegesis), Tehran: Naser Khosrow Publication, ٣rd Edition, ١٣٧٢ SH (١٩٩٣ CE).
٤٥. Tusi, Mohammad bin Hassan, Al-Fihrist (The Bibliography), Al-Murtadawiyyah Library, Najaf, n.d.
٤٦. Tusi, Mohammad bin Hassan, Al-Tibyan fi Tafsir al-Quran (The Elucidation in Quranic Interpretation), Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-Arabi, n.d.
٤٧. Umar, Ahmad Mukhtar, Mu'jam al-Qira'at al-Quraniyyah (Dictionary of Quranic Recitations), Qom: Uswa, ١٤١٢ AH (١٩٩١ CE).
٤٨. Zamakhshari, Mahmoud, Al-Kashshaf 'An Haqiq Ghawamid al-Tanzil (Unveiling the Secrets of the Revelation Treasures), Beirut: Dar al-Kitab al-Arabi, ٣rd Edition, ١٤٠٧ AH (١٩٨٧ CE).
٤٩. Zamani, Mohammad Hassan and Allahvari, Mohammad Mehdi, "Naqd-e Didgah-e Balashahr dar Zamineh Gostareshe Qira'at (Critique of the Blacher Perspective in the Field of Expanding Quranic Recitations)", Ma'aref-e Qira'at-e Quran Journal, Year ٥, No. ٩, Autumn and Winter ١٣٩٦ SH (٢٠١٧ CE).
٥٠. Zubaidi, Majid Naser, Al-Tayseer fi al-Tafsir Lil-Quran Biriwayat Ahl al-Bayt (Made Easy the Quranic Exegesis as Narrated by the Ahl al-Bayt), Beirut: Dar al-Mahajat al-Bayda, ١٤٢٨ AH (٢٠٠٧ CE).